



doc. Jindřich Šrajer, *Dr. theol., SDB*

Etická výchova „Dobro se nedá nacvičit, mladého člověka je potřeba pro něj získat...“

Rozhovor s doc. Jindřichem Šrajerem, Dr. theol., SDB

Hlasy volající po tom, aby do systému českého školství byla zavedena etická výchova, se ozývají již delší čas. Nepochybně mají své odůvodnění. Odůvodněné jsou i kroky, které v tomto směru podniká ministerstvo školství ČR. K těm nejvýznamnějším patří počín paní ministryně Miroslavy Kopicové, která na sklonku roku 2009 podepsala opatření měnící Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání, jenž byl rozšířen o nový doplňující obor s názvem Etická výchova. Toto opatření nabylo účinnosti v září následujícího roku a podnítilo celou řadu aktivit, které různým způsobem podporují zavádění předmětu „Etická výchova“ do škol. Jedná se o proces, který jak v těch, kdo se ho přímo účastní, tak i v těch, kdo ho jen z dálky pozorují, probouzí četné otázky. Některé z nich jsme položili panu docentu Jindřichu Šrajerovi, vedoucímu Katedry teologické a sociální etiky na Teologické fakultě Jihočeské univerzity, který se ve svých reflexích danou problematikou zabývá. Věnuje se jí i jeho příspěvek, k jehož četbě se tímto rozhovorem můžete nechat pozvat.

Pane docente, jaké jsou nejčastěji uváděné důvody pro zavedení nového vyučovacího předmětu „Etická výchova“ do škol?

Jedním z nejčastěji uváděných důvodů pro zavedení předmětu „Etická výchova“ do českých škol je skutečnost, že se tím má posílit oslabený výchovný aspekt školy a podpořit mravní kultivace žáků, zvláště selhává-li v tomto ohledu rodina. Při vědomí mnohdy v současnosti neutěšeného stavu společnosti a samotné školy se dokonce hovoří o zásadním až fatálním významu etické výchovy vzhledem k jejich budoucnosti. Zavedení etické výchovy do škol je tak některými považováno za akutní a nutnou potřebu.

Myslíte si, že v dřívější době se žáci bez etické výchovy obešli? Není to nakonec tak, že je dnes jen dávno existující potřeba více zohledněna? Nepřispělo k jejímu zohlednění také to, že v současnosti jsou více než kdy předtím hájena lidská práva a osobní důstojnost každého člověka?

Z povahy člověka jako mravní bytosti, která utváří svůj život ve společenství s druhými, se žádná doba neobejde bez etické výchovy. Od prvopočátku je tímto úkolem povinována rodina. V našem evropském prostoru na tomto poli sehrávala významnou roli také církev. Zřizovala a vedla řadu školských a výchovných zařízení a vedle toho působila na lidi v prostorách kostela. Dnes je pozice církve v této oblasti jiná, alespoň co se jejího významu týče. Potřeba etické výchovy zde ovšem stále existuje a to i s ohledem na Vámi zmiňovaná hájená lidská práva a důstojnost člověka. Od rodin se dnes již mnoho neočekává. A tak je na místě škola, coby jakási pomyslná poslední „záchranná brzda“, která má ještě zachránit co se dá.

Hovoří se o proměnách etického paradigmatu. Co je to vlastně „etické paradigma“ a k jakým významným proměnám v něm došlo?

Proměny etického paradigmatu jsou v posledních desetiletích výrazné. Máme tím na mysli především proměny ve způsobu chápání etiky, etického požadavku a jejich prezentace. Bez reflexe těchto proměn nemůžeme plně pochopit skutečný význam etické výchovy. V kontextu obecně prosazovaného individualismu máme především co do činění se ztrátou smyslu pro mravní povinnost, obětí a sebeodříkání. Dominují subjektivní práva suverénního jedince. Zdůrazňuje se právo jednotlivce na blahobyt a štěstí. Relativizují se mravní požadavky. Jak říká Sue Gerhardtová, moderní etika se zúžila na slogan „vezmi si, co můžeš, zajímej se především o sebe“. Mimo jiné to znamená, že úcta k lidství ve vlastní osobě již není jasným a přesným příkázáním praktického rozumu. Kategorie dobra a zla se rozmazávají. Oslabuje se schopnost člověka samostatně a kriticky myslet - neopominutelný je v tomto směru vliv médií. Mravnost se stává často záležitostí soukromých, intimních pocitů, které člověk mnohdy nedokáže artikulovat či zdůvodnit nejen sobě, natož pak jiným. Etické pojmy a zdůrazňované hodnoty jsou pro něho málo srozumitelné. Nevnímá jejich souvislost s vlastním životem a osobními postoji.

Vraťme se ještě k výchozímu pojmu. Jak můžeme definovat etiku? A co přesně znamená „etická výchova“, vyjdeme-li z této definice?

Etika chápe člověka jako svobodnou a rozumovou bytost, která je schopna rozlišit dobro a zlo a poznané dobro dokáže uskutečňovat. Jejím hlavním úkolem není předkládat člověku etické normy, nýbrž v něm podněcovat a posilovat vnitřní dispozice ke konání dobra. Nabádá ho k plnohodnotnému prožívání vlastního lidství a to ve společenství s ostatními lidmi. Hovoříme-li o etické výchově či o formaci morálně vyspělého jedince, nesmíme výše řečené ztratit se zřetele. V etické výchově máme především co do činění s výchovou svědomí. Ta vyžaduje kultivaci rozumu, vůle, citu a dalších mohutností člověka, stejně jako i učení o normách a příkázáních či hodnotovou argumentaci. Jinými slovy, etická výchova má podněcovat člověka k hledání toho eticky nejlepšího. Nemůže být mylně zaměňována za pouhé osvojování si společensky očekávaného slušného chování či za vytváření předpokladů pro pozitivní hodnocení sebe sama, empatii, asertivitu aj., nakolik jsou tyto kategorie pro zdravý vývoj jedince důležité. O etické výchově nelze mluvit tam, kde se nepracuje s kategoriemi dobra a zla. Kde se nepracuje s hodnotovým ukotvením jedince a nepodporuje se jeho uvědomělá osobní angažovanost. Podstatou morálnosti je jednat na základě vlastního přesvědčení.

Etika tedy má člověku pomoci realizovat „dobrý život“. V postmoralistní společnosti je zdůrazňováno právo člověka na blahobyt. Nepatří blahobyt k dobrému životu? Čím se nárok na blahobyt od požadavku dobrého života vzdaluje?

Nárok na blahobyt není opodstatněný. Není nezbytnou podmínkou dobrého života. Sám o sobě nezaručuje šťastnější a spokojenější život, jak potvrzují např. i studie psychologa Daniela Kahnemana. Cílem lidského snažení nemůže být blahobyt, nýbrž lidsky důstojný život, růst v dokonalosti.

Proč je nezbytné, aby se děti a mladí lidé seznamovali i s filosofickými základy etiky a dokázali tak své chování v konkrétní situaci rozumově odůvodnit?

Každá doba v sobě skrývá nebezpečí nepřípustné manipulace s člověkem. Byli jsme toho svědky za komunistické totality. Jsme toho svědky i dnes, kdy žijeme pod diktátem konzumu a reklamy. Cílem této manipulace není dobro člověka, nýbrž jeho nepřípustné zpředmětnění pro dosažení ziskných cílů jiných, často neznámých lidí či skupin. Aby bylo tohoto cíle dosaženo, systematicky se oslabuje schopnost člověka kriticky myslet. Seznamování se s filosofickými a také teologickými základy etiky by mělo naopak tuto schopnost v člověku rozvíjet. Člověk

by měl být hodnotově ukotven. Měl by se umět rozhodovat a mít odvalu prosazovat dobro. Umět se postavit proti trendům doby, pokud vnímá, že jsou pro jeho život škodlivé. Jen tak může nalézat hodnotu sebe sama a rozvíjet nezadatelnou hodnotu svého lidství. Svobodně a zodpovědně utvářet svůj život.

Které z filosofických základů byste jmenoval? Jakým způsobem by měly být žákům předávány a od jakého věku?

Je to právě ona výše zmiňovaná schopnost kritického myšlení, která předpokládá respekt k pojmům, respektive k jejich obsahům, což je mimo jiné důležitý předpoklad vzájemného lidského porozumění, důvěry a komunikace. Kultura jazyka a respekt k tradičnímu obsahu užívaných pojmů předznamenává a také vyjadřuje úctu člověka k hodnotám. Za situace, kdy se pro mnohé mravnost stává záležitostí subjektivně prožívaného a stěží artikulovaného citu, kdy jsou pojmy jako etika, spravedlnost, čest, poctivost, svědomí a jiné málo srozumitelné, anebo jsou ve svém obsahu prostřednictvím médií či preferovanými osobními zájmy a prospěchem karikované, je toto nanejvýš potřebné a důležité. Samozřejmě je přitom nutné vnímat teorie rozvoje mravního usuzování stejně jako předpoklady žáků a studentů k abstraktnímu myšlení a podle toho hledat vhodné způsoby výuky a její uspořádání. Nicméně se domnívám, že u žáků druhého stupně základních škol a u středoškoláků se dají tyto předpoklady očekávat. Měla by jim být mimo jiné dána možnost získat základní vhled do filosofických a náboženských tradic lidstva.

Existují absolutní morální hodnoty, o něž je možné se opřít v době hlásající morální relativismus?

Diskuse o absolutních morálních hodnotách by vyžadovala hlubší objasnění. Nicméně sám člověk a jeho důstojnost představují nezadatelnou hodnotu. Co si však pod tím máme představit a co z toho konkrétně vyplývá, je nakonec otázkou diskusí a rozdílných názorů. Právě proto je tolik důležité mít alespoň základní vhled do filosofických a teologických obsahů těchto hodnot a od nich odvíjet základní etické přístupy, nejenom zohledňovat psychologické aspekty podmiňující rozvoj charakteru člověka.

Domníváte se, že dospívající člověk má zájem poznávat tyto hlubší základy? Máte zkušenost s dětmi a s mladými lidmi získanou v pastoraaci, které se věnujete jako salesián Dona Boska – ptá se současný člověk „proč“ (by měl nebo neměl to či ono dělat)?

Dokáže podle poznané odpovědi vyladit své životní postoje a chování? Není to právě ono osobní poznání, které ho disponuje k jeho přijetí? A nemůže mu k tomu pomoci právě ono „nacvičování“ prosociálního chování, které je součástí programu zaváděného předmětu „Etická výchova“?

Nácvik je přece jen něco jiného než osobní identifikace s určitým postojem či hodnotou. Don Bosko správně pochopil, že se dobro nedá nacvičit, že je pro něj potřeba mladého člověka získat. Stavěl na prevenci. Šlo mu o to, aby mladý člověk přijal hodnoty za své, aby se s nimi vnitřně ztotožnil, aby sám objevil jejich význam. Nebezpečí ukryté v současné etické výchově zaváděné do českých škol, která je ve skutečnosti pouze prosociální výchovou, vidím právě v této záměně. Zdánlivě se nabízí osvojování si hodnot. Ve skutečnosti jde však pouze o psychologický rozvoj charakteru jedince a nácvik společensky očekávaných postojů.

Jakou by měl mít podle Vás pedagog, jemuž je svěřena výuka předmětu Etická výchova, kvalifikaci? Myslíte si, že je kompetentních pedagogů v současnosti dostatek?

Otázka dostatečného množství fundovaných pedagogů pro garanci předmětu „Etická výchova“ je v současnosti snad vůbec jedním z největších problémů. Nejde však jen o počty, nýbrž především o kvalitu. Garanti tohoto předmětu by měli být hlavně mravními osobnostmi,

dávajícími žákům a studentům dobrý příklad. Jde o to mít kantory, kteří inspirují děti a mladé lidi k dobrému životu.

Co se rozumí „výchovným stylem“, který je jednou z hlavních složek etické výchovy?

Proti tomuto stylu nelze nic namítat, jen ho přivítat a podporovat. V mnohém mi připomíná výchovné postupy obsažené v preventivním systému Dona Boska.

Jaký je váš názor na učební texty, které za účelem výuky etické výchovy doposud vznikly? Pokládáte některý za nejlepší a případně proč? Co byste těmto textům vytkl nebo oč byste je doplnil?

Nechci hodnotit jednotlivé texty. Myslím si, že mé obecné hodnocení vyplývá dosti zřetelně již z výše řečeného.

V letošním roce byla zahájena realizace projektu ASET čili „Adoptuj si školu pro etickou výchovu“, díky němuž mají být propojovány firmy, kterým záleží na rozvoji etického prostředí, a školy, jež projevují o zavedení etické výchovy zájem. Co o tomto projektu soudíte?

Jde podle mne o dobře promyšlený krok, který si klade za cíl nejen implementaci etické výchovy do českých škol a její společenskou podporu, nýbrž i její finanční zabezpečení.

Jménem redakce a také jménem našich čtenářů Vám, pane docente, mnohokrát děkuji za zajímavý rozhovor a za inspirativní podněty.

Kateřina Brichcínová